

svjetskog rata, pa se na njima najveći dio Zadra vidi u ruševinama, ali to ne bi trebalo smetati onome tko čita ovu knjigu.

Knjiga je namijenjena poljskom čitaocu, te ga upoznaje s najvažnijim karakteristikama i specifičnostima istočne obale Jadrana. Međutim, ovaj rad zavređuje da se pomnije istraži, budući da je autor na jednom mjestu dao cjelovit pregled urbanističkog razvoja gradova na istočnoj obali Jadrana.

Pri obradi izvora autor se uglavnom koristio člancima iz raznih časopisa i u manjem opsegu knjigama, budući da sinteza bilo kakvog razvoja komunalnih društava u Dalmaciji, ili bilo kakva drugačija sinteza ne postoji. Vrijednost knjige je to veća što autor na jednom mjestu daje prikaz određenog vida razvoja tih gradova. Jedina zamjerka mogla bi se uputiti autoru na podatke o broju stanovnika. Naime, na početku prikaza nekog grada autor daje njegov izgled, današnji položaj te broj stanovnika. Te brojke, međutim, vrlo su zastarjele, pa na temelju njih ne bi bilo dobro stvarati bilo kakve zaključke.

Sanjin Bišćan

SÁNDOR LÁSZLÓ, »A ROBOTMUNKA AZ ESTERHAZYAK BUJAKI
URADALMÁBAN A XVIII SZÁZADBAN«
(»TLAKA NA BUJAČKOM VLASTELINSTVU ESTERHAZYJEVIH
U XVIII STOLJEĆU«)

Agrartörténeti Szemle 1981/3—4, str. 515—531

Pisac ovog članka Sándor László nastoji prikazati na primjeru jednog vlastelinstva mijenjanje tlake na vlastelinstvima smještenim na sjeverozapadnoj granici Alfölda u 18. st., tj. u razdoblju prije urbarijalne regulacije, za vrijeme i nakon nje.

Autor prvo govori o smještaju vlastelinskih naselja. Naselja koja su sačinjavala bujačko vlastelinstvo nalazila su se u tri županije: Nógrád, Pest-Pilis-Solt i Heves. Broj tih naselja promjenjiv je tokom stoljeća, i to iz dva razloga: prvi je taj što su se vlastelini često mijenjali (a to naročito karakterizira prvu polovinu 18. st.), a drugi taj što su vlastelini u pojedinim naseljima imali samo dijelove imanja, tj. bili su »dioničari«. Granice imanja ustaljuju se nakon 1755. g. S obzirom na upravu vlastelinska naselja podijeljena su na dva distrikta: bujačkom distriktu pripadaju nogradska sela (Bér, Buják, Héhalom, Palotászatvan) i puste (Alsóbokor, Csór, Kozárg), a heviškom distriktu, ili kako su ga kasnije nazvali turaškom, pripadaju sela (Galgahéviz, Tura, Vácszentlászló, Valkó, Tápiószecső) i puste (Monostor, Gyú) peštanske županije. U heveškoj županiji vlastelinski posjed činili su dio trgovišta Gyöngyös i puste Kürt, Szászberek i Tass; s upravne strane oni su bili specifični po tome što se pustama upravljalo iz Ture (te puste najčešće su davane u arendu), a sam Gyöngyös imao je vlastitog upravitelja.

U drugom poglavlju autor razmatra opseg i sadržaj tlake u razdoblju prije urbarijalne regulacije za Marije Terezije. Tlaka je bila najteži oblik kmetskih

podavanja. O njezinom opsegu početkom 18. st. malo se zna, uglavnom toliko da su kmetovi morali obrađivati vlastelinske oranice, livade i da su bili dužni davati prijevoz. O opsegu i sadržaju tlake zna se uglavnom iz žalbi kmetova u kojima mole smanjenje tereta. Tako npr. 1738. g. u žalbi vlastelinu hebalomski kmetovi detaljno su nabrojili poslove koje su dužni obavljati i broj dana određen za te poslove. Ti radovi su: oranje, sjetva, žetva, dovoz uroda na vlastelinstvo, vršenje žita, spremanje zrna u jame, zatim košenje trave na livadama, spremanje sijena, obrada vinograda, te razni poslovi na vlastelinstvu kao čehanje perja, sušenje šljiva, mljevenje žita u mlinu, zatim paljenje vapna, davanje huškača za vrijeme lova itd. Sveukupno svaki je kmet služio deset tjedana, i to ručnim radom, a ako je služio sa stokom, prvenstveno s volovima, onda šest tjedana, a to je približno 70—80% dana tlake od broja koji je propisan urbarijalnom regulacijom. O sličnim dužnostima govori i žalba kmetova iz Bujáka: oranje, sjetva, žetva, dovoz uroda na vlastelinstvo, košenje, prijevoz vlastelinskog vina, dovoz drva, zatim radovi na vlastelinstvu kao čuvanje peradi, rad oko pčela, pečenje kruha, pranje rublja, uređenje dvorišta i vrta, stražarenje, pravljenje rakije, piva, rad u ciglani, pravljenje bačava, zatim razni sezonski radovi kao branje jabuka, krušaka, sušenje šljiva i gljiva i mnogo drugih. Prijevoz je bio jedan od težih tereta, naročito prijevoz žita koje se vozilo u obližnja trgovišta na mjesne sajmove, ali i u udaljenije krajeve, ako je tamo prođa bila bolja. Autor smatra da su dužnosti kmetova ostalih sela i u nogradskoj i u peštanskoj županiji bile slične ovima, ali to nije moguće dokazati podacima.

Godine 1745. vlastelin je napravio urbar, detaljno popisavši svoja imanja, a o radnim dužnostima kmetova napisano je veoma malo. Na glas o urbarijalnoj regulaciji 1766. g. izračunate su radne dužnosti kmetova u peštanskoj županiji. Kmetovi su podijeljeni na one koji imaju kuću, zemlju i volove za jaram, zatim one koji imaju kuću i zemlju, ali nemaju volove, te na kmetove koji nemaju ni kuću. U peštanskoj županiji najbrojnija je bila druga skupina (206 domaćinstava), zatim prva (176 domaćinstava), a najmanje je bilo kmetova iz treće skupine (36 domaćinstava). Ove tri skupine ustanovljene prema imovnom stanju podijeljene su u dvije skupine s obzirom na mogućnost obavljanja rada: prva je skupina kmetova s volovima za jaram, a druga skupina obuhvaćala je i kmetove s kućom i zemljom i one bez kuće, jer su obje skupine mogle raditi samo svojim rukama. Sve tri kategorije kmetova radile su ove poslove: oranje, jesenska i proljetna sjetva, žetva, dovoz žita, prevrtanje žita, košenje, dovoženje sijena i slame, radovi oko vinograda, prijevoz raznih tereta i ostali sitni poslovi na vlastelinstvu. Budući da je bilo 176 domaćinstava kmetova koji su imali volove i da je svako domaćinstvo moralo raditi 52 dana godišnje, njihov sveukupni broj radnih dana u godini bio je 9.056. Zatim broj domaćinstava bez volova bio je 206, a i svako takvo domaćinstvo moralo je raditi 52 dana što je 10.712 dana godišnje. Rad kmetova bez kuće upotrebljavan je samo povremeno i svako takvo domaćinstvo moralo je raditi 12 dana godišnje što je, s obzirom na 36 takvih domaćinstava, 432 dana. To znači da je broj radnih dana kmetova s volovima bio 9.056, a broj radnih dana kmetova koji su radili isključivo ručno bio je ukupno 11.144 dana. Uz ovo, u praksi vlastelinstva bilo je da jedan dan rada s jarmom poistovjeti sa dva dana rada rukama, pa to znači da je sveukupni broj radnih dana kmetova u peštanskoj županiji godišnje bio 29.256, a urbar je propisivao 27.838. To bi značilo da su prije urbarijalne

regulacije kmetovi služili više od propisanog urbarom. Međutim, za obrađivanje imanja iskorištavano je u stvari samo 17.958 dana što je 61,40% od ukupnih dana tlake (29.256), a ostali broj dana, tj. 11.298 (ili 38,60%) koristio se samo ako je dolazilo do prodaje žita većih razmjera, a inače su kmetovi te dane otkupljivali novcem. Urbarom je propisano da na obradu imanja treba potrošiti 64,5% svih dana tlake. Naznačena količina tlake nije ravnomjerno raspoređena u svim selima vlastelinstva. Tako su kmetovi sela Tápiószecső služili 2,75 puta više od propisanog urbarom, ali su zato ostala sela vjerojatno manje služila. Karakteristična je izjava jednog kmeta iz Bujáka koji kaže da nema određenog reda u njihovom radu, nego da idu na tlake kad vlastelin to traži.

U poglavlju o najvažnijim odredbama urbara autor govori o razdoblju urbarijalne regulacije. Urbarijalnom regulacijom u razdoblju 1767. do 1771. g. tlaka je detaljno regulirana. Kmetovi s volovima morali su tjedno jedan dan služiti s volovima ili dva dana tjedno raditi ručno (to je godišnje 52 odnosno 104 dana). Kmetovi bez volova morali su raditi 18 dana godišnje, a oni bez kuće 12 dana godišnje. Ovako određena količina tlake podijeljena je tako da je pazila da i kmetovi stignu u vrijeme glavnih radova na poljima obraditi svoje zemlje. Čini se međutim da se vlastelini nisu previše držali ovih propisa s obzirom na stalne pritužbe kmetova.

Što se prijevoza tiče vidi se razlika između 1788. i 1801. g. Godine 1788. manji broj kmetova (387) služio je prijevozom više dana (96), a 1801. g. veći broj kmetova (414) služio je manje dana (94), a neki su novcem otkupljivali tu dužnost.

Iz podataka urbarskih tabela možemo shvatiti sliku slojevitosti kmetovskoga društva. Od sveukupnog broja kmetovskih domaćinstava (866) na vlastelinstvu Esterházyjevih, 726 ili 83,83% otpalo je na kmetove s volovima, 129 ili 14,89% na kmetove s kućama i zemljom, a broj kmetova bez kuće je 11, tj. 1,27%. Ako se ovi podaci usporede s ranijim vlastelinskim spisima iz 1745. g., onda se vidi da je broj domaćinstava s volovima u porastu u odnosu na prijašnje stanje, a broj domaćinstava bez volova i bez kuće je u opadanju, po autorovu mišljenju vjerojatno zato što takve kmetove za vrijeme urbarijalne regulacije uzimaju u tabele samo ponekad.

Što se tiče veličine zemlje koju su kmetovi posjedovali najčešći slučaj su kmetovi s 1 2 zemljišta (sesije), zatim s 1 4 zemljišta, s cijelim zemljištem, zatim s 3 4, pa s 1 i 1 4 zemljišta i na kraju s 5 8 i s 3 8 zemljišta. Jedna sesija iznosila je, ako se radilo o prvoj klasi zemlje, 20 jutara oranica i 6 kosaca livada, ako se radilo o drugoj klasi, onda u prosjeku 24 jutara oranica i 8 kosaca livada, kod treće klase radilo se o 28 jutara oranice i 12 kosaca livada, a u četvrtoj klasi o samo 26 jutara oranica i 8 kosaca livada. Najveći broj kmetova imao je zemlju druge klase.

U sljedećem poglavlju govori se o otkupu tlake nakon urbarijalne regulacije. Već je spomenuto da su vlastelinstva količinu tlake koja nije iskorištena mijenjala za novac. U selima peštanske županije od urbarom propisane tlake iskorištavano je 1771. g. oko 66%, a 33% je otkupljivano. Vlastelinstvo je nakon urbarijalne regulacije probalo s kmetovima svojih sela sklopiti ugovore (ugovori su se odnosili samo na kmetove s volovima) koji su sadržavali broj dana tlake u godini, te broj dana tlake koji se otkupljuje i za koju sumu. Ovakve ugovore kmetovi su rado sklapali i često produžavali. Na temelju podataka vidi se da je od 1780. do 1801. g. teret tlake rastao u onim selima koja nisu

bila pod ugovorom i koja su davala tlaku prema urbaru, a u selima pod ugovorom tlaka pokazuje tendenciju pada, premda bi i tu trebalo očekivati povećanje tlake zbog povećanja broja kmetova s volovima, ali i onih bez volova i kuće. Vidljivo je da vlastelinstvo za vrijeme urbarijalne regulacije osiguranu tlaku još dugo vremena nije u cjelini iskoristilo i da su kmetovi novcem otkupljivali 20 do 25⁰/₀ tlake. Može se smatrati da je vlastelinstvo tu količinu rada nadoknađivalo najamnim radom, ali sačuvani podaci to ne dokazuju.

U sljedećem poglavlju razmatra se problem alodijalne proizvodnje. Godine 1745. kada su konskriptori pravili spise o imanju, uzeli su u obzir i zemljišne površine koje je vlastelin držao u neposrednom vlasništvu. Zbog različitih mjera za površinu oranica, livada i vinograda nije moguće ustanoviti sveukupnu površinu alodijala. Podaci kazuju da je od sveukupne zemljišne površine tek malen dio otpadao na alodijal (kod oranica oko 13⁰/₀, kod livada oko 39⁰/₀ i kod vinograda oko 10⁰/₀). U ovom razdoblju slična je situacija i na drugim vlastelinstvima. Na nekim vlastelinstvima do povećanja alodijala većih razmjera dolazi tek početkom 19. stoljeća. U bujačkom vlastelinstvu jedino su površine pod livadama u većem postotku u neposrednom vlasništvu vlastelina, a razlog ja taj što su popisivači uzeli u obzir i pašnjake u pustama.

U vezi s pustama važno je reći da su zakupi puste ili samo jednog njenog dijela veoma važni za kmetove. Zakupi pusta značajni su i prije 1745. g. Prema urbaru iz 1745. g. jedan dio puste je alodij, a drugi dio daje se kmetovima u zakup. Zakupljivali su kmetovi vlastelinskih sela, ali i kmetovi susjednih vlastelinstava. Kmetovska sela nastojala su pribaviti pravo na zakup puste da bi volovima i drugim životinjama osigurala livade i pašnjake, jer je tih površina oko samih sela bilo vrlo malo. Kmetovi su se također trudili da produže zakup i da povećaju površinu zakupljene zemlje. Vlastelin se sa stajališta svog interesa trudio da kmetovima dâ u zakup one puste koje su udaljenije od sela i zato teže obradive, a one koje su bile bliže selima nastojao je na osnovi kmetske tlake pretvoriti u obradive površine. Vlastelin je kmetove obvezivao da osim plaćanja zakupa npr. čuvaju vlastelinovu stoku na drugom dijelu puste, da grade nasipe za obranu od poplave Tise i sl. Vlastelinstvu je glavni cilj bio uvećati novčane prihode. Od 1790. g. dijelove puste su zakupljivali i uzgajivači duhana. Tokom cijele druge polovine 18. st. suma arende raste. Međutim nakon 1785. g. puste Csór i Kiskér postaju alodiji, tj. pod neposrednom su upravom vlastelinstva.

Na osnovi podataka može se bar otprilike odrediti povećanje alodijskih površina tokom druge polovine 18. st. Uspoređujući podatke iz 1755. g. i 1801. g., za oranice se može reći da su kao alodijske površine u tom periodu povećane za otprilike 188,24⁰/₀ (ovaj postotak rezultat je ne samo povećanja površina pod oranicama već i promjene u sistemu obrade). Površina alodijskih livada povećana je za 105⁰/₀, a tako velikom povećanju uzrok je taj što se rasprostranilo držanje ovaca. Istodobno zakupljivanje pusta sve je rjeđe. Površina vlastelinskih vinograda koji su postali alodiji jedva da se povećala, tek 2⁰/₀. Ovo povećanje zemalja pod neposrednom upravom vlastelinstva u većoj se mjeri ostvaruje tek nakon 1780. g. i ne ostvaruje se na svim vlastelinstvima jednako. Postoji razlika između vlastelinstava na bivšim turskim područjima i vlastelinstava na teritoriju »Kraljevine Ugarske«.

Kako se povećavao alodijal, tj. na temelju kojih površina? Na temelju podataka može se ustanoviti da se nije povećavao nasilnim zauzimanjem

kmetske zemlje, nego privođenjem obradi neobrađenih dijelova puste te zauzimanjem ostataka zemlje nakon urbarijalne regulacije. Ovi ostaci nisu odmah postajali alodiji nego su se davali u zakup. Alodiji se ipak nisu do kraja 18. st. proširili niti na cijelu površinu pusta niti na cijelu površinu ostataka zemalja (jer su neke zemlje uzeli kmetovi da ih sami obrađuju).

U zadnjem poglavlju autor uspoređuje bujačko vlastelinstvo s ostalim susjednim vlastelinstvima i nalazi da je svugdje situacija bila otprilike slična, odnosno da je na svim tim vlastelinstvima tlaka bila i prije i neposredno nakon urbarijalne regulacije u dobroj mjeri, oko 20 do 25%, otkupljivana i zamjenjivana novčanom rentom, a da alodijalno privređivanje i povratak na radnu rentu u većoj mjeri počinje tek krajem 18. stoljeća.

Elizabet Takač

LAZAR RAKIĆ, RADIKALNA STRANKA U VOJVODINI, 1902 — 1919

Novi Sad 1983, 226 str.

Nakon knjige *Radikalna stranka u Vojvodini do početka XX veka* koja je izašla 1975. u Novom Sadu, objavio je Lazar Rakić, profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, i njezin nastavak, zapravo drugi dio, iako to u naslovu nije navedeno. Recenzirali su je Slavko Gavrilović i Vasilije Krestić, a uredio Kalman Čehak. Izdavač je Institut za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu u svojoj već afirmiranoj seriji monografija kao 22. po redu.

Autor je obje knjige radio na temelju izvorne građe iz naše zemlje i inozemstva. Uzeo je u obzir arhivske materijale iz Arhiva SANU u Beogradu i Sremskim Karlovcima, Arhiva Vojvodine, Arhiva Hrvatske, Istorijskog arhiva iz Zrenjanina, spise srpskih općina iz Novog Sada, Sombora, Vršca, Pančeva i Bečeja, zatim dokumente iz Rukopisnog odeljenja Matice srpske i fondova Vojvođanskog muzeja u Novom Sadu kao i Arhiva vnešnje politiki Rosii iz Moskve i Zemaljskog arhiva iz Budimpešte. Osobito treba istaknuti da je prvi proučio i upotrijebio korespondenciju između srpskih političara toga doba koji su djelovali u Ugarskoj.

Uzeo je u obzir i sve važnije listove i glasila koja su izlazila u Novom Sadu, Beogradu, Zagrebu, Moskvi, a i publicistiku, kao i historiografsku literaturu koja se odnosi na ovu temu. Osim naših koristio se i rezultatima mađarskih historičara.

Rakić je svoju monografiju komponirao u šest poglavlja: I. Opšte karakteristike stranke, II. Odnos prema društveno-političkom poretku, III. U okviru crkveno-narodne autonomije, IV. Radikali prema građanskim strankama, V. Radikali za vreme prvoga svetskog rata i VI. Spajanje s Radikalnom strankom u Srbiji. Na kraju je sažeti zaključak i rezime na engleskom i mađarskom jeziku i registar imena. Na početku je kratka napomena autora u kojoj navodi da je djelo zbog opširnosti materije objavljeno u dvije knjige.

U spomenutim poglavljima pisac daje analizu programa Radikalne stranke, ocjenjuje njezinu djelatnost, organizacijsku strukturu, način financiranja,

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 19

ZAGREB

1986.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan
MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ,
Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 đin

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad
SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu
SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja
poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske
pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 19

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

DAMIR AGIČIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
SANJIN BIŠCAN, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
dr. MIROSLAV BRANDT, Ul. socijalističke revolucije 73, Zagreb
mr. NEVEN BUDAK, Filozofski fakultet, Zagreb
IVO FICOVIĆ, Arhiv Hrvatske, Marulićev trg 21, Zagreb
KLARA FILIPOVIĆ, Šestinski vijenac 22, Zagreb
dr. TEREZA GANZA-ARAS, Obala socijalističke revolucije 8, Zadar
BORISLAV GRGIN, Baštijanova 54, Zagreb
dr. BOGUMIL HRABAK, Cara Uroša 6a, Beograd
IVAN JURIŠIĆ, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
mr. DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, Filozofski fakultet, Račkog 1, Sarajevo
mr. MARIJAN MATICKA, Filozofski fakultet, Zagreb
ANĐELKO MIJATOVIĆ, P. Togliatija 12, Susjedgrad, Zagreb
mr. FRANKO MIROŠEVIĆ, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu, Zagreb
dr. ILIJA MITIĆ, P. Budmani 18, Dubrovnik
dr. IVAN OČAK, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
KREŠIMIR OREMOVIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
ZVONIMIR PAVIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
dr. DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Krčka 1
DUBRAVKA PEIĆ, Muzej Revolucije, Trg žrtava fašizma, Zagreb
mr. MIRJANA POLIĆ-BOBIĆ, Filozofski fakultet, Zagreb
mr. ŠTEFANIJA POPOVIĆ, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
LJERKA RACKO, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
dr. MIRJANA STRČIĆ, Kumičićeva 42, Rijeka
mr. MLADEN ŠVAB, Jugoslavenski leksikografski zavod Zagreb
ELIZABET TAKAČ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
mr. BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Krčka 1
